

платонівсько-візантійською традицією, яке напевне, було найбільш сприятливим киеворуській ментальності і сучасним християнством лежить велике проблемно-дистресове поле. Український соціокультурний простір сьогодні не може бути осмислений поза нелінійним вектором християнської історії.

Однозначним тут є тільки те, що факт впровадження християнства і його подальший вплив на вітчизняний соціокультурний простір був далеко неоднозначний, а «досконалість» його була і є не зовсім універсальною. У цьому процесі існує умовна межа конструктивного й деструктивного впливів християнства на українську культуру, національний менталітет і наші стереотипи буття і мислення. Невдячна справа сьогодні прораховувати, що було б, коли б ми не увійшли за допомогою християнства у європейську логоцентричну систему, зберегли б цнотливість власних культурних засад тощо. Факт відбувся і можна лише констатувати, що він був певною історичною неминучістю, яка детермінувала поліфонію векторів культурного розвитку різних народів у залежності від того, на який ґрунт впали зерна християнства.

*О.Недавня** (м. Київ)

УРОКИ КРИЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ XVI СТОЛІТТЯ

Сьогодні, коли Україна стала на шлях незалежності, на шлях входження до європейської спільноти, варто самокритично проаналізувати пережите, щоб нашу ходу не обтяжував і не заплутував тягар давніх помилок та прорахунків. Українська історія постає як історія суворої боротьби нації за самовизначення та існування взагалі. Чи можна уявити собі таку українську долю, гортаючи ранні славні сторінки нашого дієпису? Новохристиянська Київська Русь часів князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого - це потужна й авторитетна європейська країна, яка пишалася своїм духовним злетом та земними здобутками. І ось через п'ять століть вона стала землею без власної державності, що відставала у всебічному поступі та перебувала у глибокому церковному

* Недавня Ольга – стажист-дослідник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України

занепаді. Криза української церкви, як фокус і ключ до багатьох взаємопов'язаних українських проблем, була предметом особливо гострої стурбованості її сучасників та предметом роздумів багатьох поколінь її дослідників.

Які ж головні причини кризи ними називаються? По-перше, іноземний тиск та іновірний вплив, або ж - відсутність рідної державної влади. По-друге, неадекватна ситуація (неефективна, корислива чи й руйнуюча) участь в українському церковному житті східних патріархів. По-третє, відступлення української церкви від своїх первісних традицій, причому автори православного спрямування розуміють це насамперед як невіддале використання старих добрих практик в умовах іноземного-іновірного упослідження, а на думку авторів католицького спрямування - це відхід української церкви від початкових, вселенських засад, здійснений в умовах візантійського підпорядкування.

Таким чином, причини церковної руїни, переважно чи принаймні значною мірою, виносяться поза межі спроможного контролю українських вірних. Українська церква розглядається скоріше як пасивна жертва несприятливих обставин. Але ж йдеться про кризу церкви - інституції, побудованої українцями для задоволення, підтримування та спрямування своїх релігійних потреб. Тоді необхідно поставити питання: чому українська християнська спільнота не могла своїми силами справлятися з внутрішніми клопотами та зовнішнім впливом і тиском?

З вищенаведеного означення причин кризи виходить, що в українській церкві не було б таких руйнівних проблем, якби, по-перше, ніхто на неї не зазіхав, чи зазіхання кимось нейтралізувалися (наприклад, своєю державною владою), по-друге, якби константинопольський патріарх завжди дієво і альтруїстично нам допомагав, і, по-третє, якби українці, незважаючи ні на яку експансію, послідовно плекали власні християнські традиції.

Однак практично не буває таких ситуацій, коли будь-яке явище існує і розкривається серед максимально сприятливих обставин без перешкод та боротьби. Якщо якась організація діє добре лише в умовах близьких до ідеальних для неї, то вона є засадово несамодостатня. Така організація, в даному разі церковна, функціонує задовільно тільки в певному ареалі, що більш-менш відповідає необхідним умовам. Коли ж останні погіршуються - як у випадку з українською церквою, особливо під іноземним зверхництвом, також і з самим Константинопольським патріархатом під мусульманами, - тоді в тій чи іншій мірі страждають церковні теорія і практика. Теорія піддається надто легко різноманітним

вितлумаченням задля виправдання вимушених практичних форм. Практика перетворюється в складну й малозлободенну ритуалістику, або - в дещо примітивізовану обрядовість, втрачає в очах вірних свій первісний сенс. Більше того, вироблені свого часу в кориснішій ситуації традиції вповертаються відверто проти ладу в церкві (наприклад, патронат в українській церкві - за Речі Посполитої, допущення вирішального слова світського володаря як при обранні, так і при зміщенні патріарха в Константинопольському патріархаті - під султанською владою).

При цьому іноземний-іновірний тиск може додатково ускладнювати і поточну церковну ситуацію і розуміння її суті та коренів вірними, як це і було в Україні під польсько-литовською зверхністю. Але навряд чи правомірно перекладати переважно на зовнішні обставини відповідальність за такий глибокий розлад українського церковного життя, який наступив у XVI столітті.

Покоління тодішніх українських християн не мали особистого позитивного церковного досвіду. До них дійшли лише ідеалізовані передання про “старі добрі часи”. Ця успадкована пам’ять про церкву “Київського християнства” в могутній Київській Русі не доносила чіткого поняття ані про причини, завдяки яким ті часи і та церква були добрими, ані про те, якою саме остання була. Однак принаймні “верхи” (і найперше церковної ієрархії) мали можливість звернутися до писемних джерел: літописів, віроповчальної літератури, церковного законодавства і т.д.

Користуватися всім цим можна по-різному. Багато важить установка, з якою особа за справу береться. В ідеалі це мав би бути самокритичний настрій на пошуки насамперед власних помилок на церковному шляху. Але над українцем XVI-XVII століть надто тяжіла дуже несприятлива для виважених досліджень та розмірковувань ситуація релігійного протистояння, що упереджувало й погляд в минуле. Антикатолицьке налаштування могло знайти собі опертя на певні уривки літописних розповідей (тенденційно викладених),¹ на полемічні послання митрополитів-греків, вже не кажучи про тогочасні суперечки та звинувачення (в тому числі й з протестантського табору).

Однак вищезгадані пам’ятки вміщують й інші відомості, базуючись на яких можна зробити зовсім відмінні висновки. І це не тільки ті фрагменти, які зберегли окремі сліди, що суперечать попередній точці

¹ наприклад, в Повісті врем’яних літ є запис, датований 70-ми роками XI ст., що печерський монах бачить диявола в образі поляка: “Златоструй. Древняя Русь X-XIII веков”. - Москва, 1990. - С.94

зору,¹ і які можуть не привернути належної уваги, коли не входять в поле цілеспрямованих розвідок. Цінні свідчення про церковний розвиток та його проблеми чекають на людину, що намагатиметься встановити хронологію кризи і шукатиме початок неканонічної, негідної практики в українській церкві. Виявляється, що такі були в ній в період не тільки “допольський”, але й “долитовський”. Розглянемо приклади з часів до XIV століття.

1) Чим, якщо не принциповим, програмним порушенням церковних канонів, було присилання з Константинопольського патріархату митрополитів на управління українською ієрархією (замість тільки посвячення вибраних на місці).

2) Дрібніші порушення канонів (що їх можна інакше назвати псуванням церковної практики, характеризувати як моральну нечистоту духовництва, котрі вочевидь виявилися у XVI столітті, наприклад симонія внутрішньоцерковна і зовнішня, вже були предметом серйозної стурбованості церковного собору 1274 року. Але й тоді він спромігся лише поставити формальні обмеження (певну таксу) щодо симонії, розповсюджені від патріарха й митрополита до священників, дияконів, намісників та десятників. Ось що констатує з цього приводу М.Грушевський: “... практика оплат за ставлення ... була перенесена з Візантії” [Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. - Т.Ш. - С.29].

3) Втручання світських в організаційні церковні справи (котрі як не-як вимагають спеціальних знань, підготовки) набуло в XVI столітті відверто скандальних форм, однак не можна це розглядати як якусь новину. Хіба ж не порушувалися церковні канони не тільки ставленням, але й скиданням митрополитів княжою волею ще з XII століття (наприклад, літопис свідчить про усунення Кліма Смолятича і його наступника Костянтина за князів Ростислава і Мстислава), вже не кажучи за єпископів. І знов той же М.Грушевський підкреслює, що такі дії “не скандалізували духовенство, бо вони вповні відповідали практиці візантійській, і навіть до певної міри саме духовенство, переносючи сю практику з Візантії, витворяло її у нас” [Грушевський М.С. Там само. - С.291]. Дійсно це є цілком в дусі цезаропапізму. Варто тут хоч би мінімально коротко зупинитися на розгляді того, як могли

¹ наприклад, в Повісті врем'яних літ папа згадується як заступник слов'янського богослужіння: “Златоструй...”- С.47-48; хрестоносці прославляються, привірюються до блажених : в Іпатієвському літописі за 1190 рік: “Полное собрание русских летописей”. - Москва., 1962. - Т.2. - С.667-668.

цезаропапійські риси проникнути в релігійне життя Русі-України.

В дохристиянській Київській Русі, як і в іншого автохтонного населення Європи, служителі культу не були підручниками князя і виступали окремими авторитетами. Їх думку поважала громада. Остання віддала, як правило, мирськими справами, зрозумілими всім її членам, і віддавала Богу Бонове, шануючи компетенцію хранителів вірувань. Однак після введення християнства книзі, сприяючи церковній розбудові, інколи не втримувалися від спокуси авторитарного втручання в церковні справи. Духовні з Візантії з цим мирилися не тільки тому, що були не в силі серед перших труднощів становлення ієрархії обійтися без допомоги світських володарів, а й тому, що взагалі так звикли. Тим часом на приклад своїх князів дивилося суспільство. У церковному “порядкуванні” брали участь миряни, здебільшого це були князі, магнати, шляхта, королі. Але коли таке взагалі допускається, то якими принциповими аргументами, якими організаційними засобами можна було обмежити те “порядкування” демократичними соборними рішеннями і упередити цезаропапійське свавілля королів, панів та будь-яких можновладців?

Отже, в розвиток української церкви увійшли саморуйнуючі моменти ще задовго до литовсько-польської займанщини. Після неї негаразди закономірно наростали й ускладнювалися. Так, патронат в XVI столітті легалізував втручання світських в церковні справи і водночас симонію. Ніхто не в змозі сказати, якою була б доля української церкви без литовсько-польської зверхності. Але якщо закладені проблеми давалися взнаки вже в XII-XIII століттях, то навряд чи можна вважати, що ця доля була б безхмарною.

Доводиться констатувати, що корені деградаційних процесів в українській церкві сягають ще періоду активного запровадження в ній практики візантійської церкви, яка не сприяла розвою українського церковного життя. Надто вже український суспільний, духовний поступ відрізнявся від візантійського (відмінні етносубстрат, геополітичне оточення, а тому і різноспрямований розвиток громадських, владних, релігійних відносин), щоб стало можливим тут формування вповні здатного до виживання й прогресу церковного організму, орієнтуючись на приклад візантійської церкви.

Однак церковний занепад в добу, коли релігія й ідеологія, релігійна й національна приналежність слабо розрізнялися, став небезпечною загрозою бездержавній нації. Адже після сторіч східнохристиянського підпорядкування, підпавши владі західнохристиянських сусідів, багато українців не стали заглиблюватися в пошуки внутрішніх причин своїх негараздів, зручно звалюючи вину на іновірців, які їх своїм тиском справді поглиблюють.

Відповідно, багато хто за порядком почав звертатися до “єдиновірцев” з Північного Сходу (з усіма фатальними наслідками).

Але не всі. Частина українців вже в кінці XVI ст. з абсолютно слухним, як швидко підтвердилося, скепсисом дивилася на християнський (і політичний) Схід.

Відзначимо, що нині нащадки іновірів Берестейської унії і засновників єдності української церкви з Римом у своїй переважній більшості не тільки збереглися як християнська нація, а й, що важливо, виховуються як дієві й послідовні патріоти незалежної України.

*Ю. Хитровська** (м.Київ)

ПРИЄДНАННЯ УНІАТІВ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (1839 р.): ВИТОКИ, ХІД, НАСЛІДКИ

Нинішні складні міжконфесійні відносини в Україні примушують дослідника звертатися до їх витоків. З огляду на це порушене нами питання викликає підвищений інтерес.

Однією з найпомітніших подій в історії Російської православної церкви XIX ст. було приєднання до неї у 1839 році уніатів. Ліквідацію унії і навершення уніатів у лоно РПЦ, а разом з тим послаблення польського поміщицького землеволодіння і тісно з ним пов'язаної католицької церкви, самодержавство намагалося здійснити ще у другій половині XVIII ст. У 1794 році Катерина II видала наказ про викорінення унії, але не встигла його реалізувати [Церковь в истории России (IX в. - 1917 г.): Критические очерки. - М., 1967. - С.220].

Наприкінці 20-х років XIX ст. питання про ліквідацію греко - католицької церкви постало знову. Воно було тісно пов'язане із урядовим планом злиття Правобережної України з Російською імперією в одне ціле. По-перше, уряд мав намір перебрати контроль за церковним життям від Апостольської столиці у свої руки. По-друге, він прагнув послабити "польський вплив" на Правобережжі, підтримку церквою польського національно - визвольного руху. По-третє, планувалося шляхом підпорядкування греко-уніатської церкви православному відомству забезпечити уніфікацію церковного життя та впливи РПЦ і в такий спосіб посприяти русифікації краю. По-четверте, поживитися за рахунок церкви (капітали православної церкви контролювалися державою). По-п'яте,

* Хитровська Юлія – аспірантка Київського університету культури